

УДК 332.14 (477)

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ І ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ ЇХ ДЕПРЕСИВНОСТІ

О.М. ПОПІВНЯК

Розглядаються питання соціально-економічного розвитку регіонів, динаміка їх окремих показників і найбільш характерні ознаки депресивності.

The problems of social and economic development of regions, the dynamics of some indices, and the most typical features of depressivity are considered in the article.

Ключові слова: економічний розвиток, депресивність, промисловий комплекс.

Процес трансформації української економіки, який розпочався на початку 90-х років виявився надзвичайно складним, тривалим та суперечливим. Розрив господарських зв'язків між суб'єктами господарювання СРСР, деформована структура вітчизняного промислового комплексу з домінуванням крупних, ресурсоемних підприємств та відсутність науковообґрунтованої економічної політики, її стратегічної зорієнтованості обумовили виникнення глибокої та затяжної економічної кризи, одним з найбільш негативних наслідків якої було значне обмеження внутрішніх можливостей економічного розвитку країни. Надзвичайно гостро постали соціально-економічні проблеми в окремих регіонах України, які були або вузькоспеціалізованими, або ж характеризувалися низьким рівнем промислового розвитку чи його нерациональною структурою.

Економічна неоднорідність регіонів є характеристикою, а їх розвиток не може бути однаковим через різні природні умови, природно-ресурсний потенціал, кількість і якість трудових ресурсів, історичні особливості розвитку і т.д. Відмінності в економічному розвитку територіальних утворень України мають свою специфіку, яка перш за все проявляється

у відсутності мобільності їх економічних систем [10], що надзвичайно ускладнює процеси формування та реалізації збалансованої економічної політики, в тому числі і політики регіонального розвитку. Економічна криза початку 90-х років, після якої незважаючи на певні позитивні зміни все ж не вдалося вийти на шлях сталого економічного розвитку, провела ще чіткішу межу поділ територій з точки зору їх економічного розвитку.

Однак, ситуація ускладнюється тим, що промислово розвинуті регіони, або ж території де наявний потужний промисловий потенціал надзвичайно уразливі до впливу зовнішніх чинників, що робить їх залежними від кон'юнктури внутрішніх і зовнішніх ринків, а відтак збільшує ймовірність виникнення кризових явищ, переходу з категорії економічно розвинених до категорії стагнаційних, а то й депресивних. Крім того, у випадку проведення системних економічних реформ, які відповідають принципам ліберальної економічної політики градація територій може суттєво змінитися, і в короткотерміновому періоді можуть виникнути негативні економічні ефекти регіонального рівня.

Такі особливості регіонального розвитку вітчизняної економіки перш за все зумовлені зміною принципів побудови економічної системи. В умовах планової економіки між суб'єктами економічні відносини будуються на принципі централізму, сьогодні ж господарючі суб'єкти є самостійними, поведінка яких визначається сигналами ринку, які не завжди відповідають інтересам самих суб'єктів. Саме тому, колись прибуткові підприємства перетворилися на низькоефективні та неконкурентоспроможні, відтак загострилися соціально-економічні проблеми територій їх розташування, створюються умови для ескалації кризових явищ в економіці в напрямку від регіонального до загальнодержавного рівня. Загострення соціальних проблем стримує проведення системних реформ, які б сприяли розвитку збалансованої структури економіки, обмежуючи при цьому збільшення конкурентоспроможності економіки, а відтак і власний потенціал сталого розвитку.

У сучасних умовах незавершеності трансформаційних процесів, політичної нестабільності, відсутності реальних політичних реформ і зокрема неефективної регіональної політики можна виділити комплекс основних чинників, які

обмежують можливість трансформації територій, перспективи їх розвитку, таких як:

- політична нестабільність, непрозорість прийняття економічних рішень на всіх рівнях управлінської ієрархії, значна тінізація економіки;
- деформована структура економіки окремих територіальних утворень країни, нерозвиненість виробничої та ринкової інфраструктури;
- низька інвестиційна привабливість країни, обмеженість джерел інвестиційних ресурсів;
- недосконала нормативно-правова база, неврегульованість взаємовідносин регіонів з центральними органами виконавчої влади;
- відсутність системних реформ, стратегії економічної політики.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що у нашій державі депресивність є наслідком економічної системи нового типу, яка спричинила до розриву господарських зв'язків та командно-адміністративної системи; подальшої ліберизації економіки; перехід до постіндустріального моделі розвитку економіки; диспропорції в соціально-економічному розвитку окремих регіонів спричинили появу територій, що прийнято називати депресивними.

Тема депресивності територіальних утворень (регіонів) зараз є досить актуальною як в Україні, так і в інших пострадянських країнах. Зазначені проблеми характерні й для розвинених країн Європи і Америки. Однак, слід відзначити наявність різних підходів до розуміння сутності поняття „депресивна територія”, а також методологічних положень їх дослідження. У практичному відношенні ці дослідження є досить актуальними, оскільки малі міста України чи окремі територіальні утворення різного масштабу перебувають у кризовому соціально-економічному стані, який прийнято називати депресивним, і частина з них може не мати реальних перспектив економічного розвитку. У зв'язку з цим з'являється необхідність у пошуку різного роду механізмів активізації регіонального розвитку, трансформації їх економічних систем, забезпечення адаптації до нових економічних умов.

Дослідженням економічного розвитку депресивних регіонів займаються такі вітчизняні вчені, як Я.В. Шевчук, В.С. Коломійчук, Ф.Д. Заставний, Ф.Г. Федоренко, М.О. Барановський, Т. Калінеску та інші. Ними розроблені теоретичні та методологічні підходи щодо визначення критеріїв депресивності, здійснено оцінку деяких депресивних регіонів України. Тема депресивності досить широко представлена і в роботах відомих російських дослідників, таких як А.В. Лодишкін, В.Н. Лексін, А.Н. Швецов, Є.Г. Нікольська, В.В. Качалін, В.В. Міщенко та інші. Найбільш відомими дослідниками в області вивчення депресивності окремих регіонів серед західних іноземних вчених є К. Ханеман, Т. Ланг, Х. Брюкнер, Х. Вінерт, В. Зібел, Х. Лібман, В. Кіль. У закордонній науці явно домінує думка про те, що депресивність є наслідком процесу індустріалізації, а тому стратегічним курсом у її подоланні повинна стати деіндустріалізація, прискорений розвиток сфери послуг [7].

Російський вчений Лодишкін А.В. в дисертаційному дослідженні [7] дає подвійне трактування депресивності як економічної категорії, з однієї сторони, - як сукупність негативних соціально-економічних процесів, які при накладі утворюють не що інше, як «розкручуючи спіраль згортання», з другої, - як деякий перехідний стан, який на завершальній стадії призведе до відродження і розвитку або до падіння і згортання.

"З позицій класичної економічної теорії "депресія", - зазначається в дослідженні М. Барановського, - є завершальним етапом кризових явищ, який характеризується «пригніченим» станом виробництва та високим рівнем безробіття. Вона передбачає наявність попередніх («криза») і наступних («пожвавлення», «підйом») фаз економічного циклу. Перехід територій від стану "депресії" до стану "пожвавлення" характеризується зростанням масштабів виробництва та посилення інвестиційної діяльності. Виходячи з цього, діагноз "депресивна територія" можна ставити, базуючись переважно на показниках динаміки, враховуючи тривалість, глибину та специфіку прояву негативних тенденцій" [2].

В економічному словнику термін «депресивний регіон» розглядається як " регіон, територія, економічний стан яких через об'єктивні історичні умови істотно нижчі за середні у країні". У Законі України "Про стимулювання розвитку

регіонів", який вступив в дію з 1 січня 2006 р., визначено, що депресивна територія - це регіон чи його частина, рівень розвитку якого (якої) за показниками, визначеними цим Законом, є найнижчими серед територій відповідного типу [5]. У статті 9 цього Закону визначені критерії, за якими території визнаються депресивними:

- регіони, у яких протягом останніх п'яти років найнижчі середні показники валової доданої вартості на одну особу;
- промислові райони, у яких протягом останніх трьох років є найвищі середні показники рівня безробіття, зайнятості у промисловості, найнижчий обсяг промислового виробництва на одну особу та найнижчий рівень середньої заробітної плати;
- сільські райони, у яких протягом трьох років є найнижчими щільність сільського населення, природний приріст населення, найвищою - частка зайнятих у сільському господарстві, найнижчий обсяг виробництва сільсько-господарської продукції на одну особу та найнижчий рівень середньої заробітної плати;
- міста обласного значення, у яких протягом останніх трьох років є найвищими середні показники рівня безробіття, зокрема довготривалого безробіття, та найнижчим рівень середньої плати.

Однак, оцінка депресивності територій має базуватися на комплексному підході, який би давав інформацію про перспективи розвитку територій, а не лише відображав їх поточний соціально-економічний стан. При цьому важливо аналізувати показники, які характеризують економічний, соціальний, екологічний, демографічний та інший стан територій, оцінювати чутливість їх економіки до впливу зовнішніх факторів, брати до уваги особливості взаємозв'язку різних факторів і на цій основі визначити найважливіші з них.

Досліджувати територіальні та галузеві особливості депресивності територій можна за допомогою системи Національних рахунків, які містять показники оцінки найважливіших процесів і явищ економіки, пов'язані з виробництвом, розподілом і перерозподілом доходів, нагромадженням інвестиційних ресурсів і т.д.

Для прикладу, зупинимось на аналізі соціально-економічного розвитку територіальних утворень Львівської

області. З метою визначення рівня депресивності районів і міст області скористаємося показниками динаміки виробництва, рівня життя, зайнятості і безробіття [11, 12]. У таблиці 1 наведено ряд відносних показників, які відображають загальний стан соціально-економічної ситуації в районах та містах Львівської області. Аналіз даних показників свідчить, що майже половина промислового виробництва здійснюється підприємствами, які розміщені у Львові та окремих містах обласного значення. Так, за 2006 р. частка промислової продукції у Львові склала 41,9%, у Дрогобичі - 14%, Червонограді - 3,2%, Стрию - 2,5%, в інших містах області цей показник менше 1%. Серед районів показник розвитку промисловості дещо кращий в Кам'янко-Бузькому (5,8%), Яворівському (5,1%), Жидачівському (3,6%), а промислово нерозвинутими залишаються і надалі Бродівський, Буський, Дрогобицький, Мостиський, Перемишлянський, Самбірський, Сколівський, Старосамбірський та Турківський райони, де питома вага обсягу промислової продукції становить менше 1%. Такий стан промисловості пояснюється тим, що переважна частина підприємств у цих районах є малими, які не здійснюють виробничої діяльності, або виробляють незначну кількість промислової продукції. Найнижчими у цих районах є і обсяги інвестицій, а у Золочівському, Радехівському, Самбірському і Турківському прямі іноземні інвестиції відсутні взагалі.

За 2004-2006 р.р. більше 50% інвестицій в основний капітал зосереджені у м. Львові, а обсяг прямих іноземних інвестицій за 2006 р. склав 68,9%. За таких умов, зберігається тенденція концентрації ресурсів у м. Львові та в деякій мірі у містах обласного значення, а сільські райони і надалі залишаються мало перспективними для промислового розвитку. У даний час спостерігається тенденція до зростання обсягів виробництва промислової продукції, що є однією з основних умов активізації відтворювальних процесів по області в цілому.

До показників, що визначають рівень життя населення можна віднести: грошові доходи населення у розрахунку на одну особу, середньомісячну заробітну плату одного найманого працівника, забезпеченість житлом та ін.

За дослідженнями Ф. Заставного найнижчі наявні грошові доходи на одну особу у 2003 році мали місце в західних областях України, в тому числі у Львівській області (цей

показник у 2003 р. був значно нижчий від середнього у державі (3,3 тис. грн.) і становив 3,0 тис. грн.) [4]. Однак, у Львівській області витрати населення в розрахунку на одну особу в 2003 р. перевищили його доходи на 953 грн. Це пояснюється тим, що значна частина населення області, як і в цілому західного регіону працюють за кордоном, а такі доходи не фіксуються органами статистики. Звичайно ж приплив іноземної валюти є фактором економічного розвитку, однак він же прискорює зростання цін, що особливо негативно відбивається на рівні життя тих, хто працює в Україні.

Таблиця 1

Показники соціально-економічного розвитку районів Львівської області

	Частка працюючих у промисловості, %			Частка працюючих у сільському господарстві %		
	2004	2005	2006	2004	2005	2006
Львівська область	37,4	37,6	25,2	7,4	6,4	2,9
райони						
Бродівський	25,3	26,9	21,3	54,2	53,1	18,7
Буський	30,6	32,5	23,5	45,1	43,3	13,8
Городоцький	44,6	46,6	26,0	18,4	13,7	3,8
Дрогобицький	15,9	14,3	8,0	38,2	37,8	13,7
Жидачівський	60,5	60,5	34,8	16,4	14,9	6,8
Жовківський	28,8	30,0	16,0	20,3	18,2	6,1
Золочівський	28,5	31,7	19,7	41,7	35,1	11,7
Кам'янка-Бузький	33,7	35,0	33,7	25,6	23,7	7,2
Миколаївський	45,9	45,9	31,6	17,6	15,1	6,4
Мостиський	19,9	22,1	10,1	25,7	22,9	6,8
Перемишлянський	28,8	28,2	13,5	30,8	38,0	6,8
Пустомитівський	35,5	35,8	24,1	19,3	17,9	10,5
Радехівський	41,0	48,8	31,4	40,2	34,8	10,3
Самбірський	23,0	27,1	14,8	48,0	42,8	0,1
Сколівський	22,0	20,5	8,1	48,3	49,0	0,1
Сокальський	70,7	75,5	46,3	18,4	14,2	10,4
Старосамбірський	38,6	35,7	12,4	29,6	27,8	3,5
Стрийський	57,0	67,3	41,5	17,8	15,6	4,2
Турківський	15,3	13,5	1,4	49,3	53,5	0,2
Яворівський	53,6	54,4	34,0	9,1	7,7	2,9

продовження табл. 1

	Інвестиції* в основний капітал, %			Середньомісячна заробітна плата 1 найманого працівника, грн.		
	2004	2005	2006	2004	2005	2006
Львівська область	100	100	100	522,57	679,48	857,66
райони						
Бродівський	2,0	0,9	0,7	290,09	416,21	718,69
Буський	0,5	0,4	0,7	288,76	408,58	630,45
Городоцький	3,3	1,8	2,8	362,50	479,56	682,14
Дрогобицький	2,4	2,5	2,8	286,64	392,56	638,30
Жидачівський	4,3	2,1	1,0	447,25	623,54	759,93
Жовківський	1,7	1,8	2,2	326,29	486,29	739,99
Золочівський	0,8	0,9	0,9	296,36	406,94	666,06
Кам'яно-Бузький	1,4	5,7	3,1	350,43	488,33	964,77
Миколаївський	1,0	0,6	1,6	422,86	572,42	752,02
Мостиський	0,6	0,6	1,2	212,84	314,70	750,28
Перемишлянський	0,3	0,4	0,3	251,61	375,88	718,72
Пустомитівський	2,5	4,2	4,6	435,20	592,75	822,37
Радехівський	0,8	0,8	1,2	306,18	445,99	656,09
Самбірський	1,2	0,7	0,9	250,97	364,29	598,32
Сколівський	0,9	0,9	1,2	423,02	5450,13	863,60
Сокальський	2,2	2,1	1,9	555,84	810,77	902,99
Старосамбірський	0,4	0,5	0,7	225,58	326,19	643,20
Стрийський	5,9	3,4	3,4	456,84	673,90	888,74
Турківський	0,3	0,4	0,3	279,95	386,13	775,80
Яворівський	2,5	3,1	3,0	373,01	530,00	743,96

За умов нерозвинутості ринкової інфраструктури та конкурентного середовища позитивний соціально-економічний ефект такої тенденції є незначним і в даний час його важко назвати фактором, який стимулює перехід економіки на шлях сталого розвитку.

Динаміку середньомісячної заробітної плати одного найманого працівника можна прослідкувати по районах області та містах обласного значення. За останні роки (2004-2006) спостерігається збільшення цього показника по області більш як на 60%.

Серед районів найвища середньомісячна заробітна плата за 2006 р. в Кам'яно-Бузькому (964,77 грн. на одного найманого працівника) та Сокальському (902,99 грн.), найнижча у Самбірському (598,32 грн.), Старосамбірському (643,20 грн.), Буському (630,45 грн.), Городоцькому (682,14 грн.), Дрогобицькому (638,30 грн.). Динаміка зростання заробітної плати свідчить про позитивні тенденції соціально-економічного розвитку, однак не дає підстав стверджувати про суттєві позитивні економічні зрушення в області, а скоріше є наслідком пожвавлення економічного зростання у країні в цілому.

Показники соціально-економічного розвитку значно кращі у Яворівському районі та м. Трускавець. Це вдалося досягти завдяки реалізації Закону України "Про спеціальну економічну зону «Яворів»", яка Функціонує з 16 червня 1999 року та Закону України "Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортполіс Трускавець»", який набув чинності з 1 січня 2000 року. Із створенням та функціонуванням спеціальної економічної зони в Яворівському районі значно зросла частка інвестицій в основний капітал, що сприяло розвитку нових галузей промислового виробництва: машинобудування, приладобудування, легкої та харчової промисловості, а також дало змогу створити нові робочі місця і зберегти вже існуючі. Усе це позитивно вплинуло на зайнятість населення в даному регіоні та пом'якшення соціального напруження. Завдяки реалізації інвестиційних проектів на території спеціальної економічної зони "Курортполіс Трускавець" введено в експлуатацію об'єкти, які є конкурентноздатними на ринку курортних послуг, вони оснащені новітньою технологією з високим рівнем автоматизованих процесів, належним станом культури виробництва, оплати праці, що позитивно впливає на розвиток міста-курорту в цілому.

Нерівномірний рівень розвитку промисловості безпосередньо впливає на соціально-економічний стан районів, спричиняє безробіття, знижує рівень життя людей та сприяє міграційним процесам. При середньому рівні безробіття в області 2,7%, у Старосамбірському районі воно складає 6,1%, у Радехівському - 5,7%, у Бродівському - 5,7%,

у Перемишлянському - 5,5%, у Золочівському - 5,2%, у Турківському - 5,1%, Миколаївському - 4,7%. Значно скорочується частка працівників, зайнятих в промисловості і в сільському господарстві в Турківському і Сколівському районах.

В області, як і в цілому по Україні зберігається тенденція зменшення чисельності населення, що слід розглядати як загрозу економічній безпеці регіону за соціально-демографічною складовою, оскільки може надзвичайно негативно вплинути на потенціал економічного розвитку в довготерміновій перспективі. За останні роки (1989-2006) чисельність наявного населення області скоротилась на 179,3 тис. осіб, в середньому щороку зменшуючись на 10,5 тис. осіб. До факторів, що вплинули на зміну чисельності населення слід віднести такі як: природне скорочення населення (збільшення смертності над народжуваністю); міграційні процеси (перевищення числа емігрантів над іммігрантами, зменшення активної і ділової частини населення); постаріння населення (збільшення чисельності населення старшого віку). Що стосується оцінки демографічної ситуації у сільських місцевостях, то вона значно гірша ніж у містах. Якщо природний приріст у 2006 році усього населення області дорівнював -2,9, то міського: -1,2, а сільського: -5,6 на 1000 осіб [11]. Демографічну ситуацію в області можна назвати несприятливою, але вона дещо краща, ніж в інших областях західного регіону і значно краща ніж на півночі, північному сході та центрі України. Разом з тим, демографічний фактор не є суттєвим чинником депресивності, однак його вплив обмежуватиме перспективи розвитку економіки у майбутньому.

В області понад 58% території знаходиться у сільсько-господарському виробництві. У дослідженні депресивності аналіз соціально-економічного розвитку сільських районів вказує на те, що пріоритетним завданням економічної політики у Львівській області повинно бути сприяння гармонійному розвитку територій, використання потенціалу районів із урахуванням реальних районних потреб, інтересів та можливостей. Якщо залишити все як є, то буде продовжуватись подальша концентрація ресурсів у обласному центрі, певною мірою, у містах обласного підпорядкування, а

сільські райони не матимуть перспективи для промислового розвитку.

Для подолання депресивних явищ в першу чергу необхідно об'єднання зусиль обласних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та загальнодержавних інституцій. На рівні області необхідно розробити механізми ефективного взаємозв'язку міста Львова та міст обласного значення з сільськими районами, з метою реалізації збалансованої політики розвитку регіону. Для вирішення проблеми слід перенести виробництво у цілому або його окремих складових за межі міста Львова в районні центри та невеличкі містечка. Це стосується організації нового виробництва та відродження виробництв, які вже не працюють або виробляють незначну кількість продукції. Розміщення промислового виробництва у невеликих містах чи районних центрах дозволить знизити рівень безробіття та сприятиме розвитку цих міст за рахунок розвитку інфраструктури [3]. Разом з тим, розвиток промисловості необхідно збільшувати забезпечуючи екологічну і техногенну рівновагу.

3 огляду вищенаведених особливостей економічного розвитку регіонів України можна зробити наступні висновки:

1. Політика економічного розвитку територій має створювати можливості для реалізації тих складових економічного потенціалу, які забезпечать найбільший економічний ефект у майбутньому. Для Львівської області особливу увагу слід звернути на розвиток туристично-рекреаційного комплексу та транскордонного співробітництва, яке слід розглядати як інструмент формування і реалізації економічного потенціалу всієї області. Саме ці цілі мають бути пріоритетними і з точки зору реалізації економічної політики розвитку області на загальнодержавному рівні.

2. Львівська область, на відміну від інших областей західного регіону країни, має значний промисловий комплекс, розвиток якого може стати ядром економічного потенціалу західного регіону України. Відтак, в області необхідно розвивати комплекс галузей виробництва, оскільки структура економічного потенціалу це дозволяє.

3. Ефективність регіональної політики матиме відчутний

ефект лише у випадку реалізації комплексної і стратегічно зорієнтованої економічної політики в цілому, яка уже сьогодні має забезпечувати формування потенціалу стратегічної конкурентоспроможності національної економіки. Саме тому, активізація відтворювальних процесів у регіоні має базуватися на розвитку нових виробництв, продукція яких зможе конкурувати на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Бібліографія

1. Барановський М.О. **Депресивність регіонів Полісся: методика визначення, конкретні результати, чинники формування** // Регіональна економіка. – 2007. – №1. С. 117-126.
2. Барановський М.О. **Депресивні території: підходи до трактування, концепції формування, особливості типології** // Економічна теорія. – 2007. – №1. – С. 3-12.
3. Козик В.В. **Трансформація промислового розвитку Львівщини** // Регіональна економіка. – 2006. – №1. – С. 67-76.
4. Заставний Ф.Д. **Депресивні регіони України: аналіз, оцінка, проблеми** // Регіональна економіка. – 2005. – №1. – С. 77-89.
5. **Закон України "Про стимулювання розвитку регіонів"** [Електронний ресурс]/ Сайт Верховної Ради України. Законодавство. – Доступний з <http://www.rada.gov.ua>.
6. Мищенко В.В. **О критеріях оценки депрессивных регионов - субъектов РФ.** - www.pdfactory.com.
7. Лодышкин А.В. **Признаки депрессивности городского развития: общие закономерности и специфические особенности** // Электронный вестник ИвГУ «Научно-исследовательская деятельность в классическом университете». www.nid-ivsu.hostgrad.ru. 2006. 0,2 п.л.
8. Лексин В., Швецов А. **Приоритеты региональной политики. Депрессивные территории и механизмы их санации** // Российский экономический журнал. – 1995. – №1. – С. 31-39.
9. Федоренко В.Г., Кравчук Л.А. **Організаційно-економічні засади забезпечення розвитку депресивних регіонів** // Економіка та держава. – 2007. – №2. – С 6-9.
10. **Статистичний щорічник Львівської області за 2006 рік. Ч.І.** – Львів, 2007. 366 с.
11. **Статистичний щорічник Львівської області за 2006 рік Ч. ІІ.** – Львів, 2007.-341 с

Рецензент: д. е. н., професор Павлов В. І.